

לשמוע קול שופר

מצוות היום בר"ה היא תקיעת השופר, מעמד מלא קדושה והתרגשות, ובכל קהילות ישראל לאחר אמירת הפסוקים בעל התוקע מברך, " אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לשמוע קול שופר", נוסח זה לא היה מקובל על כל הפוסקים, נחלקו חכמים בנושא.

רמב"ם (ספר המצוות מצוה קע) "והמצוה שצונו לשמוע קול שופר ביום ראשון מתשרי". מדויק מלשון הרמב"ם שלדעתו המצווה אינה לתקוע בשופר אלא לשמוע את קול תקיעת השופר.

והרמב"ם בתשובה (שו"ת פאר הדור סימן קמב) אומר שאילו המצווה הייתה לתקוע בשופר, כל אחד היה מחויב לתקוע בשופר בעצמו. כשם שאדם לא יכול להניח תפילין בשביל חברו, או לשבת בסוכה בשביל חברו, כך הוא לא יכול לעשות את מעשה התקיעה בשביל חברו. הרמב"ם מגדיר את המצווה בסיום התשובה - "ואין אנו תוקעין, אלא כדי לשמוע".

רמב"ם בשו"ת פאר הדור (סימן קמב):

מהו החילוק שיש בין לשמוע קול שופר ובין על תקיעת שופר. תשובה, החילוק גדול ביניהם, כי המצוה המיוחדת אינה התקיעה אלא בשמיעה סגי, דאם היתה המצוה התקיעה היה צריך כל אחד ואחד לתקוע בעצמו, כמו שחייב כל אדם בלולב ובסוכה, וא"כ ודאי השומע שלא תקע לא יצא ידי חובתו, וכן התוקע שלא שמע יצא ידי חובתו אפילו סתם אזניו ולא שמע התקיעה, **ואין הדין כך כי המצוה היא השמיעה ולא התקיעה**, וכמו שהסוכה המצוה היא הישיבה ולא העשיה, ובלולב הנטילה ולא באוגדן, כך זו שהמצוה היא השמיעה, וכשהוא תוקע אינו יוצא ידי חובתו כל כמה שאינו שומע, ולכן צריך לברך לשמוע קול שופר, כמו שמברכין לישב בסוכה ולא לעשות סוכה.

המוקד במצוות השופר, מבהיר הרמב"ם, הוא השמיעה. על כן, במידה והתוקע בשופר אוטם את אוזניו הוא לא קיים את המצווה, ואילו השומע

שופר יצא ידי חובתו אף אם לא תקע בו. הרמב"ם מדמה בתשובתו את מצוות השופר למצוות הסוכה, בה החובה אינה העשיה של הסוכה, אלא הישיבה בה.

מנין למד כך הרמב"ם? יתכן לומר שזו גם משמעות הפסוקים בתורה בענין ר"ה, תיאור מצוות שופר בתורה מיוחד בכך שהוא אינו כולל פועל, אינו כולל עשיה, התורה כותבת בפירוש כי יש לאכול מצה ("תאכלו"), לשבת בסוכה ("תשבו") ולהניח תפילין ("וקשרתם"). בתיאור מצוות שופר, לעומת זאת, איננו מוצאים פועל כלשהו. במקום הציווי שלו היינו מצפים - לתקוע בשופר - מתארת התורה את ראש השנה כ"יום תרועה" ו"זכרון תרועה".

שיטת רבינו תם

הרא"ש (מסכת ראש השנה פרק ד סימן י) כותב "ור"ת כתב שיש לברך על תקיעת שופר משום דעשייתה היא גמר מצותה." כפי שצינו, הברכה מעידה על מהות המצווה. על פי הרא"ש בשם רבינו תם המצווה היא לתקוע בשופר ולכן צריך לברך "על תקיעת שופר".

יש לבאר כיצד יסתדר רבינו תם עם שאלת ברמב"ם, כיצד בעל התוקע יכול לתקוע בשביל אחרים, בזמן שאי אפשר לבצע מעשי מצוות בשביל אחרים (להניח תפילין לאחר, לשבת בשביל השני בסוכה). נראה לומר שגם לפי ר"ת התוקע מוציא ידי חובה את השומעים, ואין זו מצוה שבגופו, אך לשיטתו מברכים על התקיעה כי היא פעולת המצווה ולכן מברכים עליה, ופשוט שאין כל אחד חייב לתקוע לעצמו כפי מצוות תפילין וכדומה, וכפי שמברכים על "מקרא מגילה", ולא על "שמיעת מגילה", והקורא מוציא את הציבור ידי חובה.

טור אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפה

וקודם שיתקע יברך לשמוע קול שופר ולא לתקוע דלאו בתקיעה תליא מילתא אלא בשומע כדתנן (כז ב) התוקע לתוך הבור כו'.

הטור פוסק כרמב"ם ומביא ראיה לכך מהמשנה האומרת שהתוקע לתוך בור יצא רק אם שמע קול שופר, אם המצווה הייתה התקיעה התוקע לתוך בור אמור לצאת ידי חובה כי הרי הוא תקע, גם אם לא שמע קול שופר.

משנה מסכת ראש השנה פרק ג משנה ז

התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא. וכן מי שהיה עובר אחורי בית

הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא אף על פי שזה שמע וזה שמע זה כיון לבו וזה לא כיון לבו:

הבית יוסף הביא את דעת הסמ"ג הפוסק גם הוא כר"ת, ומביא הב"י את דברי הרא"ם האומר שהראיה שמביא הטור אינה ראייה כיון שבגמרא שם, אומר רב הונא שבהתקוע לתוך בור מי שלא יוצא אלו אנשים אחרים העומדים על שפת הבור כי הם לא שמעו קול שופר אך התקוע עצמו יצא.

אך עדיין קשה על ר"ת והסמ"ג כי הגמרא שם ממשיכה ואומרת שהתקוע לתוך חבית אם שמע קול שופר יצא ואם לא שמע קול שופר לא יצא, העולה מכאן שלא סגי בתקיעה אלא צריך גם שמיעה.

וכך גם פוסק הב"י להלכה שמברכים על השמיעה.

אך אכתי יש להבין מהו החילוק בין קריאת מגילה בפורים שמברכים על מקרא מגילה ולא על השמיעה?

הר"ן בפסחים (ד.)- אומר שבקריאת מגילה המצווה אינה רק השמיעה אלא על דקדוק האותיות והפיסוק, ואילו בשופר המצווה היא בשמיעה של קול פשוט.

בקריאת המגילה, מצוה לקרוא אותה מתוך הכתב דוקא, ומכל מקום השומע את קריאת המגילה ממך שקורא מתוך קלף, ואין לשומע מגילה, אלא מקשיב בעל פה, או מתוך מגילה מודפסת על נייר, יוצא ידי חובה כאילו הוא קרא בעצמו מהמגילה הכשרה, כי כל מעשיו של השליח צבור חלים גם על השומע. וכן בפרשת זכור, נאמר "לא תשכח", בלב, ומה שנאמר "זכור" בא לומר שצריך לזכור בפה (מגילה יח.). וצריך לקרוא דוקא מתוך ספר תורה, שנאמר "כתוב זאת זכרון בספר", ואף על פי כן השליח צבור לבדו קורא מספר תורה ומוציא את כולם ידי חובה, כיון שכל דיני השליח צבור חלים גם על השומע. זהו החידוש ב"שומע כעונה".

על שיטה זו דהמצוה היא רק שמיעת קול שופר, ולא עצם מעשה התקיעה, חוזרת ומתעוררת השאלה מדוע אין יוצאים בתקיעה שתקעו חרש שוטה וקטן, והלא סוף סוף שמעו קול שופר, ומה לנו על ידי מי נעשה מעשה התקיעה, והלא התקיעה אינה חלק מהמצוה.

שולחן ערוך הלכות ראש השנה סימן תקפט

א. כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתו.

ב. חרש שוטה וקטן פטורים; וחרש, אפילו מדבר ואינו שומע, אינו מוציא דכיון דאינו שומע לאו בר חיובא הוא. הגה: אבל שומע ואינו מדבר, מוציא אחרים ידי חובתן (ב"י).

וכתב החזו"א (או"ח סי' כ"ט אות ד') ליישב הענין, לבאר דבכל שומע כעונה אין השומע קריאת מגילה יוצא ידי חובה, אלא אם כן יש לקריאה כל הדינים הנצרכים לאותה שמיעה, ועל פי זה כתב, ד"כן לענין תקיעת שופר, אינו יוצא בשמיעה, אלא בקול שופר של מצוה, והלכך אינו יוצא מחשו"ק ולא ממתעסק". וכך כתב ב'מקראי קודש' (סי' ט"ז), וז"ל: "ולענ"ד אין הוכחה זו מספקת להכריע דגם התקיעה היא מן המצוה, דאפילו את"ל דאין המצוה אלא בשמיעה, אכתי יש לומר דמתנאי התקיעה היא שקול השופר יצא ע"י תקיעת בר חיובא, ולא יהיה מתעסק או דלאו בר חיובא, דלאו שמיעת קול שופר של מצוה הוא, וקול כזה פסול כמו קול של שאר שופרות חוץ משל איל".

מנחת חינוך מצווה ת"ה

כדי ליישב את המקורות השונים, שמחלקם עולה שהמצווה היא השמיעה ובחלקם התקיעה, אומר המנחת חינוך: "דשניהם הן השמיעה והן התקיעה היא המצווה ואחד בלא חברו לא מהני", כך הוא מבאר מדוע השומע ממי שאינו בר חיוב אינו יוצא ידי חובה, וכן מדוע התוקע לתוך בור לא יצא. ועל השמיעה לא יכול להיות שליח כדי להוציא ידי חובה אלא צריך לשמוע בעצמו.

שו"ע הלכות ראש השנה סימן תקפו

הגוזל שופר ותקע בו, יצא אפילו לא נתייאשו הבעלים ממנו.

ומבאר המשנה ברורה- מכיון שהמצווה היא בשמיעה ואין גזל בקול.

מכאן אנו רואים שוב שעיקר המצווה היא בשמיעה.

אך מדברי המנחת חינוך עולה שהתקיעה היא גם חלק מהמצווה, נראה שהתקיעה היא כהכשר מצווה. ומכך שמברכים בדווקא על שמיעה, זאת כדי להדגיש שבר"ה יש מעלה מיוחדת בשמיעה.

הערת הרב סולביצ'יק הרי קדם סימן טו

האם הציבור מחויב בברכה על התקיעת השופר?

מחדש הרב, ראינו שבשמיעה אין מעשה, וכמו שלא מברכים על מצוות שבלב כאהבת ה', וגם על הרהור בדברי תורה יש סוברים שאין חובת ברכה,

הוא הדין גם על שמיעת קול שופר לא שייכת ברכה, וכל הברכה היא רק לבעל התוקע שמברך מכוח זה שהוא עושה את מעשה התקיעה, כפי שמצינו שהמוהל מברך על המילה ולא אבי הבן, אע"פ שחובה על האבא למול את בנו, כיון שהמוהל עושה את מעשה המצווה.

בעל התוקע מברך מכיון שהוא "המשמיעה" והציבור הם "השומעים", ומוציא אותם ידי חובה, ומוסיף הרב ומחדש, ואשר על כן רק לבעל תוקע בעצמו אסור לדבר בין תקיעות מיושב למעומד, ולציבור מותר.

אבל קצת קשה, אם אכן כך מדוע פסקו להלכה שבמקרה שתוקע עבור מי שלא שמע קול שופר, חולים, נשים, השומע מברך ולא בעל התוקע? אם דבריו של הרב סולביצ'יק נכונים הם לא היו צריכים לברך, וצ"ע.

הקשר בין טעמי המצוה לאופן קיום המצוה

הגר"ש פישר זצ"ל (בית ישי סימן ל) קושר בין מחלוקת רבינו תם והרמב"ם לבין הטעמים של תקיעת שופר.

טעם ראשון: תקיעת השופר מעוררת לשוב בתשובה. הרמב"ם (הלכות תשובה פרק ג הלכה ד) כותב: "אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורר ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם... הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה". לפי הרמב"ם, תקיעת השופר באה לעורר את האדם לתשובה. הטעם מתאים לשיטת הרמב"ם במהות המצווה, האדם מצווה לשמוע את קול השופר כדי שהוא יזדעזע וישפר את מעשיו.

טעם שני: בתלמוד ירושלמי (מסכת תענית פרק ב דף סה) כתוב: "אמר רבי יעקב דרומיא ולמה תוקעין בקרנות לומר חשבינו כאילו גועים כבהמה לפניך". לפי הירושלמי, התקיעה היא תפילה לקב"ה שיזכרנו לטובה. קול השופר הפשוט הוא פניה אל הקב"ה בלי דיבור ברור אלא בקול זעקה או בכי שלא מתבטא במילים. ניתן לומר שטעם זה מתאים לשיטת רבינו תם המצוה היא לתקוע, לבצע את מעשה התפילה. לא רק לשמוע את קול השופר, אלא שכל אדם יתקע בעצמו.

אולם לפי הסבר זה גדלה הקושיה, מדוע אדם יוצא ידי חובה בתקיעת חבירו, הרי אם התקיעה היא כתפילה כל אחד צריך להתפלל בעצמו.

ישוב שיטת רבינו תם.

בתפילה, יש דין של שומע כעונה. גם מי ששמע אחר מתפלל ולא התפלל בעצמו נחשב כאילו התפלל (הדין קיים במצוות נוספות שקשורות לדיבור כמו מקרא מגילה וספירת העומר). לכן, אם לפי רבינו תם התקיעות הם כמו תפילה לקב"ה, יש את הדין של שומע כעונה, וגם מי ששמע את קול השופר נחשב לו כאילו תקע בעצמו.

מעלת השמיעה

העולה מכל הנאמר שבר"ה יש מעלה מיוחדת בשמיעת קול שופר, הציבור יוצא ידי חובת שופר בשמיעה.

בכל החגים יש מצוות המייחדות את המועד, המצוות קשורות לחושים שונים, אכילה- אכילת מצה. דיבור- סיפור יציאת מצרים. נטילת לולב- מעשה אחיזת 4 המינים, שבועות- סעודות חג (לימוד תורה), רק בר"ה המצווה היא בחוש השמיעה.

יש לעיין מהי מעלת השמיעה?

בבא קמא פה:

“אמר רבא קטע את ידו נותן לו דמי ידו ושבת רואין אותו כאילו הוא שומר קישואין שיבר את רגלו נותן לו דמי רגלו ושבת רואין אותו כאילו הוא שומר את הפתח סימא את עינו נותן לו דמי עינו ושבת רואין אותו כאילו הוא מטחינו בריחים חירשו נותן לו דמי כולו”

וכן פסק הרמב"ם.

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ב הלכה יב

הכה את חבירו על אזנו או אחזו ותקע באזנו וחרשו נותן לו דמי א כולו שהרי אינו ראוי למלאכה כלל. וחז"ל אמרו שחרש שוטה וקטן פטורים ממצוות.

נברר מהיא מעלת השמיעה מבחינה ערכית פנימית ורעיונית.

ר' צדוק הכהן מלובלין - תקנת השבין עמוד ס

“וכן כח השמיעה אין לו תפיסה בדבר גשמי וממשי כראייה כי הדיבור והקול רוחני ואינו נרגש ומוחש בעולם הזה כלל, ועל כן חוש השמיעה

רוחני יותר מכל החושים שיש לו תפיסה רק בדבר רוחני ולא בגשמי כלל”

חוש השמיעה אינו נוגע בעולם הגשמי בשונה מהחושים האחרים הקשורים לגשמיות חוש השמיעה מבוסס על מה שאחר משמיע, דיבור או קול.

כידוע כח הדיבור הוא הרוחני ביותר, על הפסוק בבריאת האדם בחומש בראשית: “ויהי אדם לנפש חיה”- מבאר התרגום “רוח ממללא”, המייחד את האדם הוא הדיבור והדיבור מבטא את נשמת האדם בעולם, ולכן השמיעה היא הרוחנית ביותר.

ואולי ניתן להטעים את הדבר מיסוד הלכתי במסכת חולין האומר: “אידי דטריד למפלט לא בלע”- פירוש -דבר העסוק בלפלוט אינו בולע.

חולין ח:

אתמר: השוחט בסכין של גוים, רב אמר: קולף את מקום השחיטה, ששם נגעה הסכין בבשר, ונבלע בו מן השמנונית האסורה שעל הסכין, ורבה בר בר חנה אמר: רק מדיח רוחץ את המקום...

ומבררת הגמרא מדוע רבה בר חנא מסתפק בהדחה הרי מקום השחיטה נחשב כרותח ולכן הוא בולע איסור הנמצא בסכין?

עונה הגמרא: מכיון שמקום השחיטה עסוק בלהוציא דם הם לא בולעים באותה שעה את האיסור הבלוע בסכין.

עיקרון זה בה לידי ביטוי גם בהגעלת כלים, הרי כאשר אנחנו מגעילים את הכלי בתוך מים רותחים, הטעם הטרף שבלוע בדפנות הכלי נפלט החוצה ועוזב את הכלי, כך שבכלי אין יותר איסור. אם כן, הרי לכאורה הטעם הטרף שיצא מהכלי נשאר במים הרותחים, ולפי זה יוצא שהכלי מתבשל במים שיש בהם איסור, ומדוע הכלי לא נאסר מיד שוב? עונה על כך הגמרא - “אידי דטריד למפלט לא בלע”, כלומר: מכיון שהכלי באותם רגעים פולט את הטעם האסור ממנו, הכלי כרגע נמצא בפעולת פליטה החוצה ולכן איננו בולע.

ניתן ללמוד מכאן גם לחייו של האדם למעלת השמיעה, ובפרט בראש השנה: כאשר אדם עסוק בפליטה החוצה הוא איננו בולע - אדם שעסוק כל הזמן רק בדיבור, כל הזמן הוא מביע את דעתו והדבר החשוב ביותר בשבילו הוא להוציא את מה שיש לו להגיד, אדם כזה לא יהיה מסוגל להקשיב ולשמוע גם דעות של אנשים נוספים. כדי שאדם יהיה מסוגל לבלוע - לקבל מידע, דעות ותובנות מאדם אחר - הוא צריך להפסיק רגע לפלוט, להפסיק רגע לדבר ולהביע את עצמו ולהתחיל להקשיב.

בימי הדין האדם נדרש להתבונן על חייו, לתקן את דרכיו, להתבונן באמת על דרכו, לזהות את החוזקות ואת החולשות שלו, לראות האם האלוקות והאמונה משמעותיים בחייו, האם המלכת ה' בעולם נוגעת בכך, ולתת ביטוי למעלת נשמתו, לכן מגיעות תקיעות השופר, והאדם נדרש לעמוד בדממה רק להקשיב, רק לשמוע, כך הוא יוכל להיות קשוב לעצמו. בדרך כלל האדם עסוק בלבטא את דעותיו ואת מחשבותיו, בר"ה האדם מצווה רק לשמוע ודרך השמיעה להגיע להמלכת ה' ולעלות במעלות התשובה.

חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת

חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת,
שישראל אומרים שירה בכל שעה ומלאכי השרת אין
אומרים שירה אלא פעם אחת ביום ואמרי לה פעם
אחת בשבת ואמרי לה פעם אחת בחודש ואמרי לה
פעם אחת בשנה ואמרי לה פעם אחת בשבוע ואמרי לה
פעם אחת ביובל ואמרי לה פעם אחת בעולם...

(חולין צא:)

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ - פִּיּוּט למוֹסֵף שֶׁל יוֹם הַכִּיפּוּרִים

וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִסְרוּחֵי מַעַשׂ מִשְׁבְּעֵי רִגְזוֹ
מַעֲדוּרֵי אֶמֶת מַעֲמוּסֵי בְטָן
וְהִיא תְהִלָּתְךָ

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּפוֹתְחֵי קָדוֹשׁ בְּפוֹצְחֵי בְרוּךְ
בְּצִדּוּדֵי אַרְבַּע בְּצִנּוּפֵי שֵׁשׁ שֵׁשׁ

וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִקְרוֹאֵי עֵין מִקּוֹרְאֵי בְחִנוּף
מִרְחֻקֵי אֶמֶת מִרִיקֵי צֶדֶק
וְהִיא תְהִלָּתְךָ

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּשִׁבְיֵי אֵשׁ בְּשִׁבְלֵי מִים
בְּתַלּוּלֵי רוֹם בְּתַלְתְּלֵי גִבָּה

וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִבֶּשֶׁר וְדָם מִהֶבֶל וְתִהוּ
מִחֲצִיר יָבֵשׁ מִצֵּל עוֹבֵר
וּמִצִּיץ נוֹבֵל מִשְׁלִימֵי נֶפֶשׁ
מִפְּרִיחֵי רוּחַ וּמַעֲיִפֵי חַיָּה
וְחִנִּיטֵי נִשְׁמָה וּמוֹצִיאֵי יְחִידָה
וְנִשְׁמָעִים בְּדִין וּמִתִּים בְּמִשְׁפָּט
וְחַיִּים בְּרַחֲמִים וְנוֹתָנִים לֶךְ
פֶּאֶר חֵי עוֹלָמִים
וְתַפְאֲרָתְךָ עֲלֵיהֶם.

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּאֲרָאֲלֵי אִמָּן בְּאֲבִירֵי אִמָּן
בְּבִלּוּלֵי קֶרֶחַ בְּבִדּוּדֵי קֶדַח
וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִגְלוּמֵי גּוֹשׁ מִגְרֵי גֵיא
מִדְּלוּלֵי פֶעַל מִדְּלֵי מַעַשׂ
וְהִיא תְהִלָּתְךָ

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּהִמּוֹן מַלְאָכִים בְּהִלּוּךְ מַחֲנוֹת
בְּעֵד אֱלֹפִים בְּכּוּחַ רִבּוּת
וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִזִּיו שׁוֹנֶה מִזֶּהר כְּבֹהַ
מִחֲסְרֵי שֶׁכֶל מִחוֹרְשֵׁי רָשָׁע
וְהִיא תְהִלָּתְךָ

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּטַפּוּחַ עֲרִבּוֹת בְּטַכּוּס שְׁחָקִים
בְּיִקְרַת עֲרָפֶל בְּיִרְיעַת מַעוֹנָה
וּמוֹרָאֲךָ עֲלֵיהֶם
וְאֲבִית תְּהִלָּה
מִכְתוּמֵי שִׁמְץ מִכְמוּסֵי כֶתֶם
מִלְכוּדֵי פֶחַ מִלְעוֹנֵי מָר
וְהִיא תְהִלָּתְךָ

אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ
בְּמַסְלּוּלֵי זָבוּל בְּמִרוּמֵי שָׁפָר
בְּנִטִּית דֶּק בְּנִחִית עֲבִים